

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Борис Владимиров Минков – Катедра Театрознание,

НАТФИЗ Кръстьо Сарафов, София

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен '**доктор**'

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки

професионално направление 2.1. Филология

докторска програма Българска литература (Българска литература след Първата световна война)

Автор: Дора Василева Маринова

Тема: „Конципиране на българската история в романа от 90-те години на XX век до днес“

Научен ръководител: доц. д.ф.н. Татяна Ичевска

1. Общо описание на представените материали

Дора Василева Маринова е редовен докторант в Катедра по история на литературата и сравнително литературознание от 2016 г. Дисертационният ѝ труд е обсъден на заседание на Катедрата на 24.02. 2020 г., документирано с Протокол № 54, на което е взето решение работата да бъде насочена към защита. Със заповед на Ректора на ПУ Р-33 – 1810 от 10.06. 2020 г. е определено научно жури и дата за заключителното заседание.

Докторантката е представила следните материали: молба по образец до Ректора за откриване на процедура по защитата; автобиография; протокол от предварителното обсъждане в първичното научно звено; автореферат; декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи; справка за спазване на минималните национални изисквания; списък на публикациите; пет публикации по темата на дисертацията в научни сборници и специализирани издания; дисертационен труд. Комплектът документи е подаден на хартиен носител (3 бр.) и на електронен носител (7 бр.). Представената документация е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Докторантката е възпитаник на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, завършила е магистърска степен Актуална българистика през 2014 г. По време на докторантурата си (от 2016 г.) тя участва активно в различни научни форуми и води упражнения по дисциплината Българска литература след Първата световна война. Част е от екипа на специ-

ализирания литературнокритически блог „Под линия“; автор е на рецензии за книги на съвременни български автори. Изобщо интересът на Дора Маринова към съвременната литература и – особено важно – към нейната рецепция е траен и последователен, като този интерес не е свързан единствено с дисертационната проблематика.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Темата за конципирането на българската история в българските романи от последните десетилетия е изключително актуална основно по няколко причини. Първо, във връзка със засиления интерес към проблематиката на ‘местата на паметта’, която включва и съвсем конкретни сценарии за справяне с общностни травматичности и идентичностни кризи чрез рефлексия върху тях. Второ, темата е актуална като характерен литературен проблем, който присъства както в теоретически план (например с въпроса може ли да има такъв конструкт като исторически роман), така и в плана на едно диахронно развитие на идеите (например чрез опита да се наблюдава избраната литературна продукция в контекста на развитието на филологическата мисъл). Трето, темата е актуална във връзка с изучаването на прехода от 90-те години с необходимите контекстуални реконструкции на кризисното възприятие на историческия момент, особено в опита за изграждане на нови визии за обществото и неговото управление. Тази актуалност е добре осъзната в разработката, като отделните аспекти на актуалността присъстват в състава на конкретните задачи. Още тук трябва да се каже, че комплексното представяне на значимостта, която има говоренето за историята в най-новата ни литература, е в известен смисъл свръхзадача, която надхвърля възможностите на всеки един изследовател.

4. Познаване на проблема

Докторантката познава добре проблема. Във връзка с дисертационния труд тя се е справила с прочита на няколко масива литература: широк кръг художествена литература, която е непосредствен фокус на работата; теоретическа литература, центрирана около проблематиката на ‘*lieu de mémoire*’ (Пиер Нора); специализирани исторически извори; литературна критика. В разделите, посветени на отделните художествени произведения, Дора Маринова показва и добро познаване на българската литературна история, както и на новата българска история (от Освобождението насам) – само с подобни детайлни познания могат да се проследят толкова голямо множество исторически и културноисторически «сюжети».

Същевременно трябва да се отбележи, че в момента още не съществува ясен образ на състоянието на проблема. Фокусните произведения, които дисертацията разглежда, имат своята рецепция единствено в плана на съвременната литературна критика и този образ е

подчертано непълен, изграждан е непоследователно, а понякога и недобросъвестно. Дора Маринова със сигурност е забелязала това – тя можеше обаче да постави очертанията на тази спорадично проблясваща рефлексия като съществен проблем.

5. Методика на изследването

В своята обща методика дисертационният труд на Дора Маринова представлява рецептивно изследване, доколкото проучва образи на възприемането на две различни равнища: първо, продуктивната рецепция на теми и мотиви в романи от последните двадесет и пет години и, второ, присъствието на тези романи в репродуциращата рецепция (рефлексът на тяхното критическо възприемане). В своята непосредствена конкретика разработката използва метода на съпоставителния анализ. От една страна, в хода на изследването се излагат паралелно историческите изворни сведения (с необходимите направени уговорки, че и тяхната наративност е фикционална) и техните художествени интерпретации. От друга страна, съпоставят се различни художествени произведения, посветени на едно и също събитие, историческа фигура или времеви отрязък. В обобщителен план се съпоставят помежду си и всички избрани произведения, положени в общия процес на развитие на литературата, за да се изведат общите им особености, повествователни настройки и проблеми. При това основната тежест в работата се носи от конкретните анализи на фокусните романи. – Избраната методика е адекватна на поставените цели.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд съдържа увод, четири глави, заключение и библиография, като обхваща 256 страници.

Уводът представя накратко основанията на темата, като е изказано предположението, че литературата се насочва към исторически събития и фигури или за да освети незасегнати досега тематични полета, или за да промени виждането на вече интерпретирани в художествената практика проблеми. Дора Маринова е разположила заговарянето на два фундаментални текста като своеобразен трамплин към „теоретическата“ първа глава: „За ползата и вредата от историята за живота“ на Фридрих Ницше и „История и истина“ на Пол Рикьор. И двата текста заслужават малко повече внимание, в това число като чисто филологически интерес към понятията. Така например е важно това, че „Historie“ има комплексен характер в представата на Ницше, като за разлика от конкретното, наративно обвързаното *Geschichte* се отнася едновременно както към историята, така и към традицията на писане на история и към науката за историята. Тъкмо тази комплексност извежда Ницше към търсенето на мобилизиране на величините на неисторичното (изкуството) и надисторичното (религията) за целите

на такъв баланс, който да не изтощава живеенето. На тази съзнателно замислена комплексност почиват и текстовете на Хейдън Уайт (с тропите в „Метаистория“), и работата с понятието история при Рикъор.

Първа глава на изследването си поставя твърде сложната задача както да направи и теоретически преглед на корпуса от текстове, които зададената уводна парадигма въвежда, така и да нахвърли историческа перспектива на позоваването на историческото в българската литература. Това е трудно постижима задача. Българската литература след Освобождението на практика изцяло стъпва върху исторически положената реторика, дори когато сюжетно няма и следа от разпознаваемо историческо присъствие в текстовете. В хода на проследяване на хронологическия разказ за употребата на историческото в литературата ни авторката с основание забелязва, че и това, което вече свикнахме да наричаме постмодерно повествование, черпи от съвсем същата реторика. Тогава възниква необходимост към и без това усложнения, задъхано синкопиращ исторически преглед да се прибави и параграф „Постмодерният исторически роман“. Това вече е проблем в двойния смисъл на думата. Авторката добре долавя несигурността още в говоренето за исторически роман – в тази връзка тя основателно припомня питането за историческия роман в разработката на Сава Василев за романите на Генчо Стоев (с. 29-30). Доколкото всеки роман разполага действието си в контингентни светове, в които могат да присъстват остатъци/фосили от история, романът би могъл да се мисли като иманентно исторически. Атрибутирането „исторически постмодерен роман“ обаче вече напомня за някои от обикнатите оксиморонни фигури на бащите на постмодерното като „урбанистика на номадите“. А и от съдържателна гледна точка разделите, свързани с постмодернизма (2.3. и 2.4.), сякаш нямат особено основание.

Осветляването на необходимия теоретичен корпус е направено коректно и прецизно, като е използван релевантен изследователски ключ към проблема. Струва ми се, че малко поясно насочени изводи можеха да се направят от „Метаистория“ на Хейдън Уайт. Можеше също да се актуализира следата от текста на Ницше в увода. При всичката основателно и точно въведена теория обаче тук авторката опитва да формулира подредби на явленията според значимостта на историческото събитие или според фреквентната му интерпретация в литературата (или като съответно сблъска „историческата“ и „литературната“ значимост на събитието), като в същото време приема за критерий неясната представа за литературен успех. При всичката преосмислена теория за местата на паметта Дора Маринова понякога е склонна да се върне към номинално използване на фрази като „изкривяване на историческата действителност“ (с. 41-42). Колкото и да бърза един филолог, колкото и да търси съзнателно

икономията на езика, не бива да допуска в речта си метонимии като „романи за Първата световна война“ (с. 20).

Втора глава се обединява около тематизациите на Българското възраждане в съвременния роман. Това, според мен, е най-хомогенната част от работата. Негов център е неслучайно романът „Възвишение“ на Милен Русков – не защото той е по-умело написан или по-успешен от другите примери, а защото в своята цялостна рецептивност той е продукт от развитието и състоянието на филологическата мисъл у нас през 90-те. Изобщо „българските“ романи на Милен Русков са огледало на българския хуманитарен труженик от времето на прехода: книгата е показателна за това какво го вълнува този социален типаж, на какво се оприличава, кога как реагира, що за колажна машина представлява съзнанието му и т.н. Казано с други думи, живеенето едновременно в две времена – във Възраждането и в зората на поредния нов преход (90-те години на XX век), това е моделът на желанието на «Възвишение»: как да съберем (по възможност безкръвно) и говоренето/писането, и стрелянето, високото и ниското, как да снемем и усилим реториките на гладния и на сития стомах. Това е един възможен път за мислене за „Възвишение“ като резултат от продуктивна рецепция: едно „невкоренено настояще“ (Бахтин) от младостта ни. Този път на рецепция със сигурност не е изминат, но разработки като тази на Дора Маринова ни напомнят, че той е не само възможен, но и че ни чака да го извървим. Или, формулирано по-ясно: тези пътища на възприемане правят нашата историческа поместеност, а не кривият нос на Фердинанд.

С голяма степен на сигурност може да се каже, че в този раздел интерпретацията се отличава с най-голяма плътност. Конкретните наблюдения на изследователката върху „Възвишение“ ѝ дават възможност да набележи една функционална и цялостна представа за митовите на/за Възраждането. Тази систематична представа допринася за компактността и изчерпателността на втора глава. Наблюденията върху романа „Фото Стоянович“ на Евгения Иванова и „Заради дякона Игнатия“ на Величка Настраданова са изпълнени с множество добри находки и интертекстуални връзки. Макар че на места читателят се изкушава да изведе връзките по-решително, например така: не Левски, Раковски и Ангел Кънчев се засичат на страниците на романите на Иванова, Русков или Настраданова – а словесната салата, произведена от романовите персонажи, се примесва, прекъсва, коментира и самоизобличава.

Паралелният прочит на „Калуня-Каля“ на Георги Божинов и статията на Дж. Макгахан „Турските зверства в България“ е също важен сегмент в работата, който демонстрира добрите способности на авторката за непосредствена работа с текстове. Според мен, обаче, съществуващият проблем тук е не толкова сходството между двете произведения, колкото несигурна-

та рецептивна принадлежност на новооткрития „шедьовър“ – впрочем въпрос, който авторката основателно маркира (119), макар и само мимоходом. Може би малко смелост и опит не са ѝ достигнали, за да посочи и разгърне тази гледна точка като основна – перспектива, която би обосновала и съвременното присъствие на тази книга.

Трета глава – независимо от своето формулиране, се концентрира около литературното възприемане на фигурата на Стамболов. Подобен фокус има естествена мотивация, продиктувана от хода на възприемане на фигурата на Стамболов като политик и държавник до прага на 90-те години – когато официалната представа за диктатор главорез, който ликвидира политическите си противници и с всички средства опитва да откъсне насилствено България от братството на Русия, трябва да се замени от нещо друго. Следователно не всички онези преплетени отношения, които романите на Александър Томов, Стефан Бакърджиев и Петър Маринков излагат, а рефлексът за търсене и съчиняване на примера, самото наративно структуриране на необходимостта от присъствието на Стамболов в 90-те години на XX век трябва да бъде оформено като проблемен възел. Докторантката Дора Маринова има сетива и за това, но като че ли натрупаното историческо изворознание често я подвежда към търсене на арбитража на действително билото. Във връзка с това тя се поддава и на изкушението да преразказва твърде подробно художествените произведения от примерните фокуси.

Авторката е обосновала добре присъединяването в тази глава на два романа, които поставят своя тематичен фокус в 20-те години („Една и съща нощ“ на Христо Карастоянов и „Чамкория“ на Милен Русков). Безспорно съществува непосредствена историческа континуалност, следи от «проекциите», дълбоко отзвучаване от противодействието между Фердинанд и Стамболов. Но в плана на чисто литературните настройки примерите от двете подгрупи в тази глава са твърде разнородни: книгите на Карастоянов и Русков очевидно принадлежат към онази редица, която дисертантката е склонна да определя като експериментални романи. Самата тя обръща внимание на това как формата на дневник трасира случващото се в „Една и съща нощ“ (181) – тоест това е писане за писането за история. Не е трудно да се види как именно работата с «експерименталните» романи кара изследователката да изостави преразказите и да се връща към същностни проблеми: къде и как се оформя фикционалното в тези произведения, как работи, какви «ретроизвивки» се появяват, как повторенията на историята се съотнасят към изразите на специфично литературните повторителности.

Четвърта глава насочва своето внимание към художественото преработване на времето от 40-те години, въпреки че с характера си на семейна сага романът на Соня Тодорова «Перлите на Ади Ландау» разполага завръзката на действието още в XVII век. И тук не може

да минем без уговорката, че трите примера са несводими в своята разнородност. Романът на Соня Тодорова се опитва да бъде тривиален, но е затрогващо непохватен; «Бежанци» на Весела Ляхова е неудачен опит за «подновяване» на Талевата епика; «Кротките» на Ангел Игов има характер на импресия, на лирически омаж към стара София независимо от (и тъкмо заради) тежката тема за невинността. – Казвам това не за да омаловажа примерите и книгите, а защото ми се струва, че различните «характери» на произведенията биха могли да подсказват създаването на релевантни подстъпи към централния проблем: търсим концепциите – инсценираните, последователно стилизираните разклонения, проекции не толкова на историческия, колкото на литературния разказ. С други думи, проблемът е как съвременният роман разказва разказа за историята. Разбира се, в играта на концепциите се включва и самият избор на 40-те години като значим фокус, особено на фона на продължителното табуизиране на говоренето за бежанските вълни или за Народния съд. Необходимо е обаче да си даваме сметка как този избор прониква във всеки момент в гледните точки, в разпределянето на роли и тяхната характерност, в езиковите избори и настройки, тоест как той бавно и постъпателно се „прецежда“ в литературното.

Заключението рекапитулира коректно резултатите от проведените наблюдения. Тук са обобщени основанията за направените избори и фокусната подредба, изведени са в синтезен вид постигнатите резултати. От съществено значение е подчертаването на скептицизма, насочено както към преживяването на самия исторически опит като основа на индивидуална и колективна идентичност, така и към неговата значимост и символна тежест в съвремието (за сравнение – с. 241) – лайтмотив, който с основание събира в единна комплексност толкова различните примери, разгледани в дисертацията.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

За да може да преценим приносите на тази трудоемка дисертация, е необходимо да кажем, че обектът на нейното изследване се разполага в мъртва точка спрямо нас. – В дисертацията се анализират произведения, които вече не са предмет на художествената критика, но същевременно все още не са обект на литературната история. Допълнителна трудност произтича от това, че така и не е проведена плътна критическа рецепция на тези произведения. А в случая на тази тема критическата рецепция следва да се търси не толкова като аргументация, колкото като поле на наблюдение. Без проучвания като настоящото тази територия никога няма да се осветли.

И така, дисертацията трябва да реконструира разбираня, които не са видими по никакъв начин. По-голямата част от конкретните наблюдения върху избраните произведения са

точни и добре представени. Те имат потенциал да поставят основите на необходимите за разбирането реконструкции. Приносен характер имат аналитичните раздели със своите интертекстуалните отпратки, с паралелните прочити, с разполагането на едно произведение в контекста на друго, както и в контекста на националното литературно развитие.

Самата хипотеза на работата за наличие на „ключови [исторически] събития“, спрямо които се ориентира литературната ни история, е приносна: най-напред в перспективата на общия литературноисторически процес, а след това и особено подчертано – в измеренията на съвременната рецепция. При това от съществено значение е проследеният в дисертацията мотив за завръщането на историята, за характерната „ретроизвивка“ (Бодрияр), която проектира образи на различните времена в едно.

Съществен принос и предизвикателство в работата е обръщането на литературната наука към съвременната българска литература – различни произведения, които носят своята вътрешна концептуалност дори чрез своите видими несполуки. Една немалка част от тези творби ще имат своя литературнорецептивен живот единствено благодарение на настоящия дисертационен труд.

Във връзка с това обръщане към вътрешно разколебаната съвременна българска литература произтича оригиналното разработване на темата за националната идентичност. Този вход към българската идентичност показва виждането на проблема като вечно актуален (в известен смисъл – като неизбежен) за българската култура. Колкото и да е парадоксално това с оглед на досегашното и особено на съвременното ни обществено развитие, табуизирането на историята все още действа, само че вероятно преструктурира своите скрити полета. Разработката на Дора Маринова има принос за набелязване на принципите и практиките на това преструктуриране на историческите скривания.

Набелязаните приноси ще се стабилизират, насочат и усилят, когато дисертацията бъде публикувана след надеждна научна редакция.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Към дисертационния труд за участие в процедурата по неговата защита са приложени пет статии, които отразяват междинни етапи от работата на Дора Маринова. Времето на тяхното излизане от печат е между 2017 и 2019 г. Три от публикациите са върху проблемите на конкретни произведения („Кротките“, „Възвишение“ и „Калуна-каля“), една от статиите наблюдава присъствието на фигурата на Стамболов в съвременния български роман, а една е посветена на общи въпроси за присъствието на българската история в националната ни литература. Статиите са публикувани в сборници и специализирани издания, в чиито редколегии

присъстват изтъкнати специалисти. Контекстът на изданията и техните тематични насочености показва, че докторантката присъства напълно равностойно и уместно в научната общност и е припозната от общността благодарение на изследователския си потенциал.

9. Лично участие на докторантката

Написаната работа е изцяло авторско дело на Дора Маринова. Неин е изборът на разгледани произведения и интерпретационните ъгли, от които ги наблюдава, на нея принадлежат наличните приноси, тя носи и цялата отговорност за написаното.

10. Автореферат

Авторефератът (32 с.) е прецизно и коректно съставен. Той проследява точно хода на дисертационното проучване, неговите работни хипотези, проведените анализи и резултати. Направен е според необходимите изисквания и стандарти. Посочените в него приноси от гледната точка на авторката са също коректни и съответстват на приносите, които дисертацията има от позицията на една странична гледна точка.

11. Критични забележки и препоръки

Своя оптимален научен ефект докторската работа на Дора Маринова би постигнала в случай на цялостна самостоятелна публикация. За тази цел, както казах, е необходимо текстът да се редактира. Според моето впечатление, би било добре тази редакция да отчете следните бележки:

На места липсва концентрация на работата в проблемите, изследователски размах за тяхното формулиране и проследяване. Понякога на изследователката сякаш не ѝ достига смелост да пренебрегне (или още по-добре: да изхвърли) един или друг пример или сюжетен сегмент за сметка на ясното извеждане и изостряне на тезите. Отново се връщам и към неколкостепенно споменатото: не бива да се забравя, че работим на първо място с насложени един върху друг рецептивни образи, а не с исторически фигури и събития.

Михаил Бахтин присъства само в библиографското описание, а неговите разработки имат изключително въздействие в контекста на българския климат и интелектуалните моди от края на 80-те и 90-те години – затова неслучайно „българските“ романи на Милен Русков стоят като учебна илюстрация на Бахтиновата концепция за карнавалното смесване. Отново особено при Русков (но евентуално и при други автори) е основателно да се говори за романи от пикаресков тип, още повече при наличната изобилна европейска традиция за подход към историческото през призмата на пикареската (от „Симплицисимус“ на Гримелсхаузен до

„Тенекиеният барабан“ на Гюнтер Грас или „Обслужвал съм английския крал“ на Бохумил Храбл).

Отново в плана на рецепция: за да разберем изпод какъв шинел излизат интересуващите ни романи, в шрихите на историческия контекст не бива да липсва фигурата на Вера Мутафчиева, защото нейното въздействие върху идейния климат на 90-те е значимо. В този смисъл бърбенето на повествователните инстанции в книгите на Величка Настраданова и особено това на Евгения Иванова представлява отблясък, рефлекс на начина, по който Вера Мутафчиева обясняваше/поставяше нещата, говореше за историята.

В желанието си да подсказва възможни исторически подстъпи към проблема ще посоча и „Къкринското ханче подир залавянето на българския апостол“ – фрагмент, включен в целостта на „Ноев ковчег“ (1988) на Йордан Радичков – произведение, което също се обявявана и мисли като роман и се отличава с усилената съзнателна рефлексия спрямо историческия мит. Струва ми се, че разполагането на този текст като активен контекст може да се включи в прецизната подредба на митовете на Възраждането от първа глава.

Мимоходом в работата се споменава за проучването на Мартина Балева във връзка с историята на създаването на христоматийно известната картина на Антони Пьотровски. Смятам, че фокусът със Случая Батак/Балева може да се използва по-активно, като се направят, струва ми се, важни изводи. Във време (става дума за 2007 г.), в което уважавани наши професори вече поне цяло десетилетие бяха използвали всичката тази книжнина за местата на паметта, бяха правили специални интердисциплинарни семинари, президентът на България направи изявление, че представянето на една студентска дипломна работа (това беше магистърско проучване на Балева), която говори за „мита Батак“, представлява дипломатическа провокация, поръчана от Турция през Германия. И тогава именитите професори историци и културолози, които иначе имат вечно запазено място в прайм-тайм-а на Националната телевизия, не казаха нито дума. Вместо това месеци наред по една частна телевизия течеше обява, че се дава награда от 5 000 лева срещу информация за актуалния адрес на Балева в Берлин. – Ето го завиването на историята към историята на отрязаните глави „в една и съща нощ“.

12. Лични впечатления

Като редактор и издател на списание Страница имам много добри лични впечатления от присъствието на Дора Маринова в литературния живот. Тя е не само като автор на добре написани текстове, но и човек с отношение към литературния процес. Докато повечето млади хора гледат на публикацията като възможност за себеизява, при нея живият интерес към

проблемите на литературата е водещ импулс. Отчасти тъкмо живият интерес, който още не е преминал в изследователско хладнокръвие, понякога я подвежда и не ѝ дава възможност да напусне художествените текстове, да ги погледне отстранено.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Мнението за необходимостта от издаване на дисертационния труд, както и препоръки за неговото редактиране, бяха изложени по-горе.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Независимо от неизползваните възможности за по-ясно и последователно извеждане на интерпретаторската позиция в дисертационния труд „Конципиране на българската история в романа от 90-те години на XX век до днес“, несъмнените научни приноси в него, изследователската новост по осветяването на трудно видими полета от най-новата българска литература, както и задълбочените познания и аналитични способности на докторантката ми дават основание да подкрепя категорично придобиването на образователната и научна степен доктор от Дора Василева Маринова. Предлагам на уважаемото научно жури да ѝ присъди тази степен и уверено гласувам „за“.

03.09. 2020 г.

Рецензент:

.....

(ак. дл. н. ст. име фамилия)